



Η Μικρασιατική Καταστροφή ως «στιγμή» μέσα σε δύο ταραχώδεις δεκαετίες στην Ευρώπη



Γράφει ο ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΗΝΑΚΑΚΗΣ*

Οι δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα ήταν ιδιαίτερα ταραχώδεις στη Γηραιά Ήπειρο – και στην Ελλάδα. Επρόκειτο για περίοδο σημαντικών οικονομικών τομών, μεγάλων γεωπολιτικών μεταβολών κι επίσης κορυφαίων πολιτικών αλλαγών – με την Οκτωβριανή Επανάσταση να ξεχωρίζει σε αυτές.

Σε οικονομικό-παραγωγικό επίπεδο, ήταν η εποχή που «κωνεύονταν» στους τομείς της παραγωγής, των μεταφορών και των επικοινωνιών οι τεχνολογικές πρόοδοι της προηγούμενης φάσης κι έκανε τα πρώτα της βήματα η μαζική παραγωγή που βασιζόταν στην «επιστημονική οργάνωση της εργασίας» που σχεδίασε ο F.W. Taylor και την αλυσίδα παραγωγής που εφάρμοσε ο H. Ford (εξού και ο όρος *τεϊλορισμός-φορντισμός*)· η εποχή που, λόγω αυτών των εξελίξεων, έτειναν να κυριαρχήσουν νέοι συνδυασμοί απόσπασης αυξημένης υπεραξίας και που αυτή ακριβώς η αυξημένη υπεραξία, σε συνδυασμό με τον οξύ καπιταλιστικό ανταγωνισμό και τις τάσεις συγκέντρωσης-συγκεντροποίησης του κεφαλαίου, διευρυμένης εμπορευματικής παραγωγής και συνένωσης του βιομηχανικού με το τραπεζικό κεφάλαιο, οδήγησαν στη διαμόρφωση μονοπωλίων και μιας νέας εποχής-σταδίου για τον καπι-

ταλισμό, την οποία ο Β. Ι. Λένιν –αλλά όχι μόνο– ονόμασε ιμπεριαλισμό. Μια διαμόρφωση που, όπως έδειξε το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, κάθε άλλο παρά ήρεμη και αναίμακτη έμελλε να είναι.

Η νέα αυτή πραγματικότητα συναντιόταν –αλλά και διαμόρφωνε με τη σειρά της– με σημαντικές γεωπολιτικές και οικονομικές διεργασίες στον χώρο των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής. Κατό πρῶτον, αυτός ο χώρος αποκτούσε ακόμη πιο μεγάλη σημασία για τις ηγεμονικές καπιταλιστικές δυνάμεις της εποχής (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, αλλά και Ιταλία, ΗΠΑ) και τις μεγάλες, μονοπωλιακές παραγωγικές, εμπορικές, τραπεζικές τους επιχειρήσεις (ταυτοτικό στοιχείο των οποίων είναι η επέκταση της σφαιράς δράσης, πολύ πέρα από τα όρια της χώρας αφετηρίας τους), λόγω της εγγύτητάς του με σημαντικούς πλουτοπαραγωγικούς πόρους (π.χ. πετρέλαιο) και του γεγονότος ότι διασχιζόταν από διαχρονικά σημαντικότερους (Στενά Δαρδανελίων, Αιγαίο, Μαύρη Θάλασσα) ή και νέους (π.χ. σιδηρόδρομοι) θαλάσσιους και χερσαίους δρόμους μεταφοράς εμπορευμάτων. Επιπλέον, σε αυτόν τον χώρο, ο οποίος ανήκε ακόμη στη συντριπτικά μεγαλύτερή του έκταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατοικούσαν σε πολλές περιοχές από πληθυσμούς ανομοιογενείς –για την ακρίβεια, από ένα μωσαϊκό εθνοτήτων, πολλές από τις οποίες εμφάνιζαν αυξημένη γεω-

γραφική κινητικότητα–, δεν είχαν ακόμη συγκροτηθεί έθνη-κράτη και σε ορισμένες περιοχές του παρουσιάζονταν εναλλασσόμενες κατοχές (π.χ. οθωμανική, ιταλική αλλά και γαλλική, σε νησιά στα Δωδεκάνησα), εξελίσσονταν ή κυοφορούνταν σημαντικές αλλαγές. Πυροδότης τους, πέραν όλων των άλλων, ήταν ότι γινόταν ορατό πως η Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο «μεγάλος ασθενής» δεν θα μπορούσε για πολύ ακόμη να είναι όπως πριν.

Στο έδαφος αυτής της διαπίστωσης, αναδύονταν οι κάθε είδους επεκτατικές βλέψεις ηγεμονικών κρατών και μεγάλων εταιρειών της εποχής, αλλά και μικρότερων καπιταλιστικών κρατών (έκφρασή τους στην Ελλάδα ήταν η Μεγάλη Ιδέα, την οποία υποστήριζαν όλες οι αστικές τάξεις πέρα από διαφορές σε ζητήματα τακτικής ή δρόμου για την επίτευξή της), οι διαγκωνισμοί των επιχειρηματικών συμφερόντων, οι εθνικισμοί που κατάτειναν στη συγκρότηση εθνικών κρατών (με σχετική αν κι όχι εύκολα ή ανώδυνα εξασφαλίσιμη πληθυσμιακή ομοιογένεια και με επίσης όχι εύκολη ή χωρίς συγκρούσεις χάραξη των μεταξύ τους συνόρων) – εθνικισμοί που πάντως είχαν αρκετές διαφορές από τους σημερινούς. Αναδύονταν επίσης διεργασίες εκσυγχρονισμού της οθωμανικού κράτους, ώστε να αντιστοιχεί περισσότερο στα δεδομένα της εποχής, αντί να αποτελεί απομεινάρει παλαιότερων εποχών. Αντίστοιχες διεργασίες εξελίσσονταν και στην Ελλάδα, με σημεία αναφοράς το κίνημα του Γουδή (1909), τη ρήξη με τον «παλαιοκομματισμό» και την άνοδο στην κυβερνητική εξουσία του Κόμματος των Φιλελευθέρων και του Ελ. Βενιζέλου.

Τομή, από πολλές απόψεις, σε αυτή την πραγματικότητα και τις διεργασίες που τη χαρακτήριζαν ήταν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913) αλλά και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, που ξέσπασε το 1914. Οι πρώτοι κατάφεραν σημαντικό πλήγμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (αλλά και τη Βουλγαρία) και κατέληξαν στην απώλεια σημαντικών εδαφών και τον σχηματισμό νέων κρατών· ειδικά για την Ελλάδα, αυτό σήμαινε μεγάλη αύξηση των εδαφών της, ένταξη στον κρατικό κορμό περιοχών όπως η Ήπειρος, η Θεσσαλονίκη, η δυτική Μακεδονία και τα

νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, απαλλαγή από το αίσθημα της ήττας που είχε αφήσει ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και περαιτέρω άνθηση της Μεγάλης Ιδέας. Ο δεύτερος, ο «Μεγάλος Πόλεμος», όπως αποκλήθηκε, επηρέασε επίσης καταλυτικά και την περιοχή και το εσωτερικό-ελλαδικό σκηνικό. Η Βουλγαρία και η Τουρκία βρέθηκαν απέναντι στην Αντάντ, παίρνοντας το μέρος των Κεντρικών Δυνάμεων. Έτσι, όταν αυτές ηττήθηκαν και άρχισαν οι εργασίες της Διεθνούς Διάσκεψης Ειρήνης στο Παρίσι (1919), η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Βουλγαρία ήταν στη θέση αυτών που έπρεπε να υποστούν απώλειες.

Ο ελληνικός καπιταλισμός –που όταν ξέσπασε ο πόλεμος τηρούσε στάση ουδετερότητας– δικάστηκε για τη στάση του απέναντι στον πόλεμο. Στον πυρήνα αυτής της αντίθεσης –του «Εθνικού Διχασμού», όπως ονομάστηκε– η οποία σφράγισε επί πολύ τα εν Ελλάδι τεκταινόμενα, δεν βρισκόταν απλώς η αντίθεση βασιλιά Κωνσταντίνου και Ελ. Βενιζέλου, ενός που διατηρούσε σχέσεις με τη Γερμανία και ενός άλλου που ήταν φιλικά διακείμενος προς τις δυνάμεις της Αντάντ. Βρισκόταν ένα πιο θεμελιακό ερώτημα: με δεδομένα τα κέρδη των Βαλκανικών Πολέμων, τον κομβικό στην ευρύτερη περιοχή ρόλο του ελληνικής εθνικότητας εμπορικού και ναυτιλιακού κεφαλαίου και την ύπαρξη αυξημένου (και σε ορισμένες περιπτώσεις πλειοψηφικού) ελληνικού στοιχείου σε αρκετές περιοχές των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής (στοιχείου που είχε ήδη πληγεί μετά τον πρώτο διωγμό το 1914 και την εκδίωξή του από τον Πόντο), σε τι θα έπρεπε να στοχεύσει ο ελληνικός καπιταλισμός; Και η στάση που θα τηρούσε στον πόλεμο (ουδετερότητα ή εμπλοκή, στο πλευρό της Αντάντ) πώς θα διευκόλυνε αυτόν τον στόχο, πώς θα υπηρετούσε αποτελεσματικότερα τις -κοινά αποδεκτές- μεγαλοιδεατικές φιλοδοξίες; Η μία απάντηση επένδυε κυρίως –ίσως και γιατί πίστευε ότι θα επικρατήσουν οι Κεντρικές Δυνάμεις– στο να διατηρηθούν και να εμπεδωθούν τα προ του 1914 κεκτημένα για τον ελληνικό καπιταλισμό κι αυτό, σε συνδυασμό με την ουδετερότητα, να αποτελέσει εφελτήριο για τις μελλοντικές

διεκδικήσεις. Η άλλη, πιο φιλόδοξη, επένδυε στη νίκη της Αντάντ και στη δυνατότητα που θα εξασφάλιζε στον ελληνικό καπιταλισμό η συστράτευση μαζί της για να αναπτυχθεί-επεκταθεί-ισχυροποιηθεί έτι περαιτέρω. Σε αυτή τη σύγκρουση, η οποία κρίθηκε όχι μόνο με εσωτερικούς όρους (Κίνημα Εθνικής Άμυνας, δύο κυβερνήσεις κ.λπ.) αλλά και με εξωτερικούς (επέμβαση Αγγλογάλλων, βομβαρδισμός Αθήνας κ.λπ.), επικράτησε η δεύτερη απάντηση, με συνέπεια την εκπαράθρωση του βασιλιά, την εκ νέου άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία και την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο. Αλλά και την αποστολή ελληνικού εκστρατευτικού σώματος στην Ουκρανία (1919) προς αντιμετώπιση του νεαρού σοβιετικού καθεστώτος.

Έτσι, όταν ο πόλεμος τελείωσε, η Ελλάδα «κάθισε» στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων της Διεθνούς Διάσκεψης της Ειρήνης στο Παρίσι από την πλευρά των νικητών, θεωρώντας ότι μπορεί να εξασφαλίσει αρκετά κέρδη και μερικές από τις διεκδικήσεις που υπονοούσαν ή και διατυπώνονταν στο πλαίσιο της Μεγάλης ιδέας. Στις διεργασίες και συζητήσεις που έγιναν στο πλαίσιο της Διάσκεψης –οι οποίες θύμιζαν σκληρό γεωπολιτικό και οικονομικό πόκερ και χαρακτηρίζονταν από ρευστές κι ευμετάβλητες συμμαχίες–, ο ελληνικός καπιταλισμός διά στόματος Βενιζέλου «πόνταρε» βασικά στη συμμαχία με την Αγγλία και τον Λόιντ Τζορτζ. Θεωρούσε δηλαδή ότι αναλαμβάνοντας και την εκπροσώπηση των βρετανικών συμφερόντων στην περιοχή, θα αναβαθμιζόταν περισσότερο. Άλλωστε, και η Βρετανία επιζητούσε στην περιοχή μια δύναμη σταθερότητας, που θα ήταν φιλική προς αυτήν και τα συμφέροντά της και θα κάλυπτε το κενό που άφηνε η υποχώρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ασταθές απότοκο αυτής της συμμαχίας του ελληνικού με τον αγγλικό καπιταλισμό και της –συγκρατημένης εξαρχής και ερμαφρόδιτης– συγκατάβασης του γαλλικού, ιταλικού και αμερικανικού καπιταλισμού, ήταν διαδοχικά η εντολή που δόθηκε από τη Διάσκεψη για την απόβαση των ελληνικών δυνάμεων στη Σμύρνη (2/15 Μαΐου 1919), η Συνθήκη του Νεϊγύ (14/27 Νοεμβρίου 1919), η οποία ρύθμιζε –μεταξύ

άλλων– τα ελληνοβουλγαρικά θέματα με επωφελή για την Ελλάδα τρόπο (ενσωμάτωση ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, στέρηση της βουλγαρικής πρόσβασης στο Αιγαίο κ.λπ.) και φυσικά η Συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920), η οποία εξασφάλισε τη μεγαλύτερη έκταση που είχε ποτέ το ελληνικό κράτος, διαμορφώνοντας «την Ελλάδα των δύο πειρών και των επτά θαλασσών», κατά την έκφραση της εποχής.

Ακόμη και τότε, βέβαια, υπήρχαν τάσεις-φωνές εντός του ελληνικού καπιταλισμού που υποστήριζαν ότι θα μπορούσαν να έχουν επιτευχθεί περισσότερα, εντοπίζοντας αυτά τα περισσότερα στην Κωνσταντινούπολη, στα –τόσο σημαντικά για το ελληνικό ναυτιλιακό κεφάλαιο– Σενά των Δαρδανελίων και –γιατί όχι– στον Πόντο. Υπήρχαν και άλλες, όμως, που υποστήριζαν ότι οι ελληνικές δυνάμεις δεν έπρεπε καν να έχουν αποβιβαστεί στη Σμύρνη –πολύ περισσότερο να προωθηθούν στη μικρασιατική ενδοχώρα και την Ανατολία– τόσο γιατί οι πληγές του «Εθνικού Διχασμού» ήταν ακόμη νωπές και τα οικονομικά του ελληνικού κράτους δεν άντεχαν να τέτοια επιχείρηση, όσο και γιατί οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις δεν θα άντεχαν έναν ακόμη πόλεμο και, επιπλέον, δεν θα μπορούσαν να κρατήσουν ένα τόσο εκτεταμένο μέτωπο σε ένα τόσο αφιλόξενο τοπίο.

Η κατοχή της Σμύρνης, πάντως, με την από πολλές απόψεις κομβική εμπορική θέση (υπερτερούσε εμπορικά έναντι της Κωνσταντινούπολης τότε), την ισχυρή διεθνή διαπλοκή, τον πολυεθνικό χαρακτήρα, την οικονομική ευμάρεια, τον πολιτισμικό πλούτο αλλά και τον πρωταγωνιστικό (ειδικά στο εμπόριο) ρόλο του ελληνικού στοιχείου, δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητη εξέλιξη. Και επί της ουσίας και συμβολικά. Ωστόσο, πέρα από τα αντανάκλαστικά «πληγωμένου εθνικισμού» που ξυπνούσε αυτή η συνθήκη στον τουρκικό πληθυσμό (γεγονός που ενόησε τον Κεμάλ, ο οποίος με τη σειρά του αξιοποίησε τη διάθεση αντιστροφής της «εθνικής ταπείνωσης» για να ισχυροποιήσει το κίνημά του), δημιούργουσε ερωτήματα και αμφιβολίες και στο εύπορο φραγκολεβαντίνικο στοιχείο της πόλης, το οποίο δεν γνώριζε αν το νέος

καθεστώς θα ήταν εξίσου ευνοϊκό για τα συμφέροντά του με το προγενέστερο.

Η κατοχή αυτή δεν διήρκεσε πολύ, μάλιστα κατέληξε στην τραγική –και επίσης συμβολική για την ιστορία του ελληνικού καπιταλισμού– καταστροφή του Σεπτεμβρίου του 1922 και σε όσα την ακολούθησαν (επανάσταση στρατού και στόλου, δίκη των Εξ κ.λπ.). Πώς φτάσαμε από τον θρίαμβο των Σεβρών στην πυρπόληση της μητρόπολης του μικρασιατικού ελληνισμού και το δράμα της προσφυγιάς για χιλιάδες κατοίκους των μικρασιατικών παραλίων; Ποιος έχει την κύρια ευθύνη: οι στρατιωτικές αστοχίες, η αλλαγή πλεύσης εκ μέρους των Μεγάλων Δυνάμεων, η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές (1/14 Νοεμβρίου 1920) και η επάνοδος του βασιλιά Κωνσταντίνου, η υποτίμηση της δυναμικής που απηκούσε το κίνημα του Μουσταφά Κεμάλ (σε συνδυασμό με την υπερτίμηση της πραγματικής δύναμης που είχε το σουλτανικό κέντρο εξουσίας, στο εσωτερικό της κλονιζόμενης και απομειωμένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας), οι λάθος κινήσεις του ύπατου αρμοστή στη Σμύρνη Αριστείδη Στεργιάδη;

Υπερβαίνει τους στόχους του παρόντος η ενδελεχής πραγμάτευση των εν λόγω ερωτημάτων. Άλλωστε, η απάντηση στο αρχικό-συνολικό ερώτημα –τι οδήγησε στην καταστροφή του 1922– μοιάζει να μη χωρά σε εύκολα δίπολα ή σχήματα και να περικλείει ως πλευρές που συμβάλλουν στη διερεύνησή του και τις μεταβολές στη στάση των μεγάλων δυνάμεων –ή τουλάχιστον κάποιων– που πήγαζαν από ευρύτερους σχεδιασμούς, και την κρίση εμπιστοσύνης που δημιούργησε σε αυτές η εκλογική ήττα Βενιζέλου, και τα περιορισμένα οικονομικά-στρατιωτικά όρια που είχε ο –έστω και διευρυμένος, αλλά πάντως όχι σταθεροποιημένος οικονομικά και πολιτικά– ελληνικός καπιταλισμός αλλά και αστοχίες σε καθαρά στρατιωτικό-επιχειρησιακό επίπεδο. Και όχι μόνο αυτά.

Τα *Τετράδια Μαρξισμού* ξεκινούν μια πρώτη διερεύνηση όψων εκείνης της εποχής με ένα μικρό αφιέρωμα στο πλαίσιο του παρόντος τεύχους, ενώ θα υπάρχει συνέχεια και στο επόμενο τεύχος.

Στο κείμενό του ο **Νίκος Πελεκούδας** εξετάζει τη σχέση της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων και του ελληνικού πολιτικού συστήματος στην πορεία προς τη Μικρασιατική Καταστροφή, επισημαίνοντας ότι αυτή δεν μπορεί να περιορίζεται στα γεγονότα μετά τις εκλογές του 1920. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη η συνολική διάταξη των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου και ο τρόπος που αυτά μπορούσαν να συγκλίνουν ή να αποκλίνουν από τις ελληνικές αστικές επιδιώξεις.

Στη συνέχεια, ο **Παναγιώτης Μαυροειδής** διατυπώνει θέσεις για τον χαρακτήρα του ελληνοτουρκικού πολέμου 1919-1922, επισημαίνοντας ότι οι κινητήριοι μηχανισμοί του αντανάκλασαν συνολικότερες στρατηγικές επιδιώξεις των ηγετικών καπιταλιστικών κρατών της εποχής, αλλά και το γεγονός ότι αυτές βρισκόνταν σε μερική τουλάχιστον αρμονία με την τάση οικονομικής, πολιτικής και εδαφικής επέκτασης της ανερχόμενης αστικής τάξης στην Ελλάδα. Επισημαίνει επίσης ότι η στάση αντιπαλότητας του ΣΕΚΕ στον πόλεμο σηματοδότησε την εμφάνιση και συγκρότηση αυτοτελούς ρεύματος του εργατικού κομμουνιστικού διεθνισμού στην Ελλάδα, με σημαντικές παρακαταθήκες διαχρονικά σε ό,τι αφορά τη στάση απέναντι σε άδικους, επιθετικούς πολέμους, χρήσιμες ακόμη και για τη σημερινή εποχή.

Το άρθρο του **Κώστα Παλούκη** παρουσιάζει τη δράση του κινήματος αναπήρων πολέμου στην Αθήνα κατά τα έτη 1923-1925. Παρουσιάζει διεξοδικά τις δράσεις των σωματείων αλλά και τις πολιτικές διαμάχες εντός της ριζοσπαστικοποίησης του νέου αυτού κοινωνικού στρώματος, όπως αυτές εκφράστηκαν μέσω εκπροσωπήσεων από το αρχαιομαρξιστικό ρεύμα και μέλη του ΣΕΚΕ/ΚΚΕ.

Στην παρέμβασή της η **Μαριάνθη Πελεβάνη** σχολιάζει τη συνάντηση των προσφύγων πολέμου με τους απόκληρους της ελληνικής κοινωνίας, όπως αυτή σηματοδοτήθηκε με την ανάπτυξη του ρεμπέτικου και γενικά του μικρασιατικού τραγουδιού στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. **Τ**